

VOJENSKÁ PROFESE, VĚDECKOTECHNICKÁ REVOLUCE A MEMORANDUM 68

Stanislav Polnar

1. Úvod

Československé ozbrojené síly prošly po roce 1948 mnohovrstevnatým vývojem, který zahrnoval problematiku počínaje poúnorovými čistkami a represemi v armádě a konče aplikacemi nejnovějších poznatků vědy a techniky. To vše přímo ovlivňovalo jak strukturu samotného výkonu vojenské profese, tak postavení vojenského povolání v očích většinové společnosti. Zvláště od počátku šedesátých let se tyto trendy prohlubovaly, což přirozeně našlo svůj odraz i v rozvoji samotné vědy o vojenství a v jejím rámci zejména vojenské sociologie. Zmíněné procesy vrcholily v průběhu Pražského jara, ale jejich dopady pokračovaly i v nastupující normalizaci následující dekády. Předkládaná studie si klade za cíl některé aspekty těchto propojených dynamických jevů analyzovat a poukázat na význam tohoto období pro pojetí vojenského povolání v československé společnosti a její armádě.

2. Vědeckotechnický pokrok v podmínkách Československé lidové armády

Československá lidová armáda (ČSLA) procházela v polovině padesátých let minulého století procesem hlubokých změn, který po roce 1954 ovlivnil nový koncept všeobecné jaderné války. Ta se stala jedinou předpokládanou formou budoucího ozbrojeného konfliktu mezi státy Severoatlantické aliance a Varšavské smlouvy. Jednalo se o vývoj podmíněný prudkým vývojem jaderných zbraní a jejich začleněním do budování mohutných úderných sil v USA i SSSR.¹ Základním nosičem jaderné munice zůstávalo strategické bombardovací letectvo, nicméně sílil tlak na co nejrychlejší zavedení raketových zbraňových systémů s potenciálem zasáhnout v krátké době kterékoliv místo na Zemi. Vědeckotechnický pokrok ve vojenství se týkal i modernizace tak typických druhů vojsk, k nimž lze počítat i dělostřelectvo. V tomto kontextu stojí za zmínku, že americká armáda začala se zkouškami atomového kanonu

¹ BÍLEK, Jiří – LÁNÍK, Jaroslav – MINÁŘÍK, Pavel – POVOLNÝ, Daniel – ŠACH, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy: květen 1955 – srpen 1968*. Praha 2008, s. 76.

již v roce 1952.² Českoslovenští vojenští odborníci tyto moderní trendy pečlivě sledovali, a proto jim neunikl výrok britského hrdiny II. světové války maršála B. L. Montgomeryho z května roku 1954. V rámci svého projevu pro novináře zemí Severoatlantické aliance zdůraznil, že jaderné zbraně jako důsledek vědeckých objevů musí způsobit zásadní změnu v podobě plánování vojenských operací, zejména operací pozemního vojska.³

V československých podmínkách k tomu byly v letech 1954/1955 vydány v ČSLA dva vnitřní předpisy ohledně bojové činnosti vojska za použití atomových zbraní (stupeň sbor a prapor)⁴ a vedení operací za použití nukleárních prostředků (stupeň front a armáda).⁵ Očekávané nové podmínky pro vedení operací měly výrazně ovlivnit celou strukturu velení a řízení, a z toho plynoucí požadavky na velitele, štáby i vojenské specialisty zejména technických profesí. Plánované použití atomových zbraní umožňovalo vést útočné operace k obklíčení nepřítele rychlým tempem (30 až 40 i více kilometrů za 24 hodin) a do velkých hloubek (400 až 500 kilometrů). Díky jejich zdrcující ničivé síle se očekávaly možnosti pro okamžitý přechod vlastních jednotek do útoku v minimálních lhůtách. Zvýšené nároky na výkonnostní a informační kapacitu velení vyplývaly i z požadavků součinnosti frontu jako skupiny armád se speciálními leteckými a dělostřeleckými útvary, na jejichž technických a operačních možnostech použití atomových zbraní spočívalo. Rozhodnutí velitele armády o použití jaderného úderu ke konkrétnímu zasazení a konfiguraci i těch nejnižších jednotek v terénu nesmělo přesáhnout sedm dní. Plánování vlastní operace se stávalo komplexní úlohou, protože s pravděpodobností nasazení vlastních atomových zbraní úměrně rostla alternativa, že totéž učiní i nepřítel.⁶ Přípravné období se tak v nových podmínkách zkracovalo na nezbytně nutné minimum. Plány útočné operace armády se měnily na kratší přehledné dokumenty obsahující maximum dat v grafech či tabulkách a už v polovině

² HAMAN, Josef: *Atomové dělostřelectvo*. Vojenská mysl, 5, 1955, č. 2, s. 98–103, zde s. 98.

³ SPIŠIAK, Michal: *Úvahy o bojové činnosti vlastních vojsk a o organizaci velení vzhledem na názory Američanů na použití atomových zbraní*. Vojenská mysl, 5, 1955, č. 3, s. 33–46, zde s. 33.

⁴ Vojenský historický archiv (dále jen VHA) Praha, fond Sběrka československých vojenských předpisů po roce 1945 (1. díl), kart. 214, inv. j. 3229A, Bojová činnost za použití atomových zbraní (sbor – prapor) – OPER– I– 2, ročník 1954.

⁵ VHA Praha, fond Sběrka československých vojenských předpisů po roce 1945 (1. díl), kart. 214, inv. j. 3332, Vedení operací za použití atomových zbraní (front – armáda) – OPER– I– 3, ročník 1955.

⁶ VARVAŘOVSKÝ, Ludvík: *Velení v armádní útočné operaci za použití atomových zbraní*. Vojenská mysl, 5, 1955, č. 3, s. 25–32, zde s. 32.

padesátých let se objevovaly návrhy na jejich strojové zpracování.⁷ Zkracování lhůt pro získávání výstupů štábní práce přímo vytvářelo nové požadavky na typický profil štábního pracovníka a jím vykonávanou vojenskou profesi. Jednalo se především o růst požadavků na jejich specializaci, vzdělanostní a technickou úroveň.⁸ Velení a činnosti štábu v podmínkách oboustranného použití zbraní hromadného ničení vyžadovaly stále více používání nových technických zařízení k rozmnožování grafických dokumentů a používání rádiových a směrových prostředků spojení.⁹

Druhá polovina padesátých let minulého století dláždila cestu i pro další technické aplikace, které si hledaly prostor pro využití v oblasti československého vojenství. Bezdrátovým dispečerským zařízením pro povrchové doly se inspirovaly myšlenky o zavedení fototelegrafu pro rychlé přenášení map s taktickou situací¹⁰, schémat, náčrtů, písemných zpráv či jinak obecně řečeno bojové dokumentace.¹¹ Objevovaly se v tomto kontextu i názory na co nejrychlejší použití televizní techniky pro přenášení obrazových informací bojových situací.¹² Televizní obrazové zprávy měly přinášet velitelům psychologicky názornější informace o bojišti a tím podporovat realnost a kvalitu jejich rozhodování. Silné impulsy pro další vědeckotechnický pokrok přinášely úvahy o budoucí protivzdušné obraně a v jejím rámci o použití atomové energie, kybernetiky, umělých družic či polovodičů.¹³ Nebezpečí rozsáhlých vzdušných operací protivníka za použití jaderných zbraní nesených letouny přesahujícími rychlost zvuku přinášely nutnost použití protiletadlových řízených střel.¹⁴ Protivzdušná obrana začala ve velkém měřítku využívat poznatky z oboru

⁷ VARVAROVSKÝ, Ludvík: *Plánování útočné operace armády za použití atomových zbraní*. Vojenská mysl, 5, 1955, č. 4, s. 23–32, zde s. 31–32.

⁸ VOTAVA, Václav: *Rozbor vlivu použití atomových zbraní na organizaci a metodu práce štábů*. Vojenská mysl, 5, 1955, č. 4, s. 82–90, zde s. 83.

⁹ RYTÍŘ, Otakar: *Nové způsoby velení svazkům a svazům za používání atomových zbraní, při rychlých manévrových formách boje a operací a za zvýšené činnosti letectva*. Vojenská mysl, 5, 1955, č. 6, s. 20–36, zde s. 36.

¹⁰ BLÁHA, Josef: *Za využití nové techniky pro velení svazkům a svazům*. Vojenská mysl, 6, 1956, č. 3, s. 93–101, zde s. 95.

¹¹ HÁLEK, Antonín: *Vývojové možnosti linkové spojovací techniky zabezpečující velení za soudobých podmínek vedení boje a operace*. Vojenská mysl, 6, 1956, č. 4, s. 87–95, zde s. 93.

¹² DRTÍLEK, Jaroslav: *Perspektivy dalšího vývoje televise, možnosti jejího využití pro potřeby vojsk a její vliv na velení*. Vojenská mysl, 7, 1957, č. 4, s. 101–108, zde s. 101.

¹³ ČERMÁK, Zdeněk: *Budoucnost protivzdušné obrany*. Vojenská mysl, 8, 1958, č. 5, s. 62–70, zde s. 69–70.

¹⁴ SOLDÁT, Ladislav – PETŘÍČEK, Antonín: *Použití řízených protiletadlových střel v systému protivzdušné obrany státu*. Vojenská mysl, 6, 1956, č. 6, s. 44–59, zde s. 44.

radiolokace, která umožňovala za nulové viditelnosti identifikovat nepřátelské letouny již ve velkých vzdálenostech, zlepšovala orientaci, rozpoznávání cílů, zabezpečovala přistání nebo řídila palbu protiletadlového dělostřelectva.¹⁵ Radiolokační přístroje byly technicky komplikované a náročné na obsluhu. Vojenský personál určený k jejich obsluze se musel úzce specializovat i na práci v protiradiových a protiradiolokačních jednotkách, v rámci armády až do stupně praporu.¹⁶ Všechny uvedené procesy podporovaly myšlenku automatického zpracování dat elektronickými počítačemi stroji, tedy využití praktických aplikací technické kybernetiky ve vojenství.¹⁷ Hlavním kritériem se v tomto kontextu stala použitelnost a efektivita využití kybernetiky v polních podmínkách, a to z hlediska mechanizace a automatizace při řízení zbraňových systémů.¹⁸

V podmínkách ČSLA se nejednalo o pouhé futuristické úvahy z kategorie science-fiction. Zavádění technických novinek do vojenské praxe se již tehdy počítalo v řádu několika let. Například v roce 1958 se zatím pouze teoretizovalo o zařazení raket s nukleárními hlavicemi do výzbroje československých ozbrojených sil.¹⁹ V srpnu 1961 však došlo k uzavření dohody mezi SSSR a ČSSR o dodávkách speciálního sovětského materiálu do roku 1965 (rozměno zejména raketové techniky). Od září 1961 se v Hranicích na Moravě připravovaly organizační základy 311. a 321. technické brigády, přičemž o rok později došlo ke změně názvu na těžké dělostřelecké brigády. V létě roku 1962 oba svazky převzaly první odpalovací komplety operačně-taktických raket R-11M.²⁰ K 1. lednu roku 1963 vznikla třetí 331. těžká dělostřelecká brigáda se sídlem v těžce hranické posádce.²¹ Dle mezinárodně stanovených technických standardů byly tyto raketové nosiče určeny k zasahování cílů ve vzdálenostech od 100 do 1000 kilometrů. Reaktivní střely v držení ČSLA představovaly nejmodernější konstrukční výsledky sovětského raketového programu z dílny zakladatele kosmického výzkumu S. P. Koroljova a mohly nést jaderné hlavice

¹⁵ LESNÝ, Vladimír: *Radiolokace v protivzdušné obraně*. Vojenská mysl, 6, 1956, č. 6, s. 54–66, zde s. 54.

¹⁶ ŘEHÁK, Vladimír: *Plánování protiradiotechnických opatření štábem vševojskové armády*. Vojenská mysl, 7, 1957, č. 5, s. 85–89, zde s. 85.

¹⁷ BLÁHA, Josef: *O automatisaci a jejím využívání*. Vojenská mysl, 8, 1958, č. 5, s. 129–135, zde s. 129.

¹⁸ MATUŠINA, Jan: *Kybernetika ve vojenství I*. Praha 1963, zde s. 136.

¹⁹ ŠOUKAL, František: *Některé úvahy o raketových bojových prostředcích a možnostech jejich použití*. Vojenská mysl, 8, 1958, č. 6, s. 35–49, zde s. 48–49.

²⁰ Tato raketa v kódu NATO označovaná jako Scud A vytvářela spolu s odpalovacím zařízením 8U218 operačně-taktický raketový systém R-170.

²¹ TOMEK, Prokop: *Raketové nosiče jaderných zbraní na území Československa*. Historie a vojenství, 61, 2012, č. 3, s. 73–91, zde s. 73.

o ráži až 100 kilotun.²² Již z toho je patrné, že českoslovenští vojenští technici a specialisté museli v první polovině šedesátých let spolehlivě ovládat ty nejmodernější a zároveň nejničivější bojové prostředky.

3. Postavení vojenské profese v československé společnosti

Otázkou zůstává, zda příslušníky ČSLA považovat v kontextu uvedeného za „nemyslíci“ nástroje komunistické totalitní moci, či je chápat jako vykonavatele velmi specifické profese. Blíže pravdě stojí zřejmě stanovisko, že i v období padesátých a šedesátých let šlo o zvláštní socio-profesní skupinu, která si byla vědoma poslání a etosu vojenské služby. Od vojáka se tehdy, ostatně stejně jako ve všech předcházejících historických epochách, očekávala alternativa obětování vlastního života za situace, kdy toho bude zapotřebí. A v neposlední řadě se s výkonem tohoto povolání spojovala možnost použití ničivé síly při plnění služebních úkolů, což jej výrazně odlišovalo od jiných profesí. I v období sovětizace československé armády umocňovala vědecko-technická revoluce jednu ze základních složek výcviku vojáka z povolání, kterou je vzdělávací proces. To platilo i po čistkách v armádě, které bez jakýchkoliv skrupulí probíhaly zejména kolem roku 1950. Ozbrojené síly třídního typu stavěly zejména na dělnických či rolnických kádrech, nicméně zásadní změny přinesla právě druhá polovina šedesátých let. Vzdělanostní úroveň důstojnického sboru ČSLA trvale rostla, a to v první řadě jako následek modernizací techniky vynucené reformy vojenského školství.²³ Přelomovým se v tomto ohledu stal rok 1966, kdy začal platit tzv. nový model. Vojáci z povolání byli rozděleni podle stupně dosaženého vzdělání na důstojníky s vysokoškolským vzděláním a praporčíky se středním vojensko-odborným vzděláním včetně maturity.²⁴ Tlak na růst vzdělanosti ve vojenských technických profesích se projevil i rozšiřováním možností distančního studia. Kupříkladu na Vojenské akademii Antonína Zápotockého v Brně, která byla garantem přípravy vojenských techniků (všeobecné inženýrství, dělostřelectvo, radiolokace, letectvo), studovalo ve školním roce 1966/67 takto celých 381 posluchačů, z toho 259 dálkově a 122 externě.²⁵

²² PEJČOCH, IVO: *Nosiče jaderné výzbroje v Československé lidové armádě*. In: PEJČOCH, IVO – TOMEK, PROKOP: ČSLA a NLA v rámci Varšavské smlouvy. Praha 2014, s. 35–46, zde s. 38.

²³ HLAVÁČEK, Jiří: „*Copak je to za vojáka...*“: *aneb malá sonda do života příslušníků Československé (lidové) armády po roce 1968*. In: VANĚK, Miroslav – KRÁTKÁ, Lenka (ed.): Příběhy (ne) obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace. Praha 2014, s. 73–121, zde s. 78.

²⁴ HLAVÁČEK, Jiří: *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)* (dále jen *Vzestup a pád ČSLA*). Praha 2019, s. 99.

²⁵ VONDRÁŠEK, Václav – CHRSTIL, Sylvestr – MARKEL, Martin: *Dějiny Vojenské akademie v Brně 1951–2001*. Praha 2001, s. 96.

Vojenskou profesi lze ve sledovaném časově ohraničeném období nahlížet v první řadě z hlediska majoritní společnosti. Armáda jako instituce a vojáci z povolání v ní sloužící nedosáhli v socialistickém Československu nikdy takového postavení jako v SSSR či v sousedním Polsku. Příslušníci ozbrojených sil sice požívali některých nadstandardních sociálních výhod, k nimž patřily speciální obchody, rekreace či vyšší úroveň lékařské péče.²⁶ Československé vedení však v rámci „kupování“ přízně vlastních občanů rozdělovalo sociální výhody napříč celou tehdejší společností. Nedostatečná prestiž ČSLA se odrazila například ve výsledcích sociologického výzkumu veřejného mínění obyvatelstva o otázkách války, míru, armády a obrany země, který proběhl na podzim roku 1965. Celých 37,5 % respondentů se domnívalo, že v době atomových zbraní mohou ozbrojené síly ČSSR sehrát v případě války malou úlohu. Zvláště tristní však byla odpověď věkově starších obyvatel, kteří měli syna ve věku do dvaceti let. Na otázku, zda by si přáli, aby si jejich syn zvolil kariéru vojáka z povolání, odpovědělo záporně celých 63,6 % respondentů. Nejvyšší počet negativních odpovědí se projevil u různých skupin inteligence. Alarmujícím faktem se stalo zvláště vysoké procento jednoznačně záporných odpovědí u zaměstnanců státních a stranických orgánů, zvláště pak u rodičů – příslušníků ozbrojených sil.²⁷ V tehdejších poměrech se jednalo o výzkum více než reprezentativní, a tudíž lze jeho výsledky chápat i dnes jako velmi závažné s vysokou vypovídající hodnotou. Probíhal totiž ve všech krajích, konkrétně v lokalitách 18 okresů se 100 obcemi, kde bylo rozdáno 7 500 dotazníků obyvatelstvu mezi 15 – 60 lety. Rozhovor poskytl i 148 okresních funkcionářů,²⁸ tedy opor tehdejšího režimu.

Díčí výsledky dalších výzkumů vyznívaly pro systém pod kuratelou KSČ neméně znepokojivě. Pouze třetina respondentů uvedla v roce 1965, že má mezi důstojníky ČSLA své přátele a známé. Tento fakt svědčil o značné izolovanosti ozbrojených sil od společnosti, a to jako důsledek utajování téměř čehokoli ohledně obrany ČSSR v atmosféře studené války. Celá jedna třetina dotázaných vojáků z povolání navíc subjektivně prožívala pocit zneuznání své profese ze strany civilního obyvatelstva. Nepřekvapí, že dle sociologického průzkumu z roku 1967 se vojenské povolání co do společenského uznání

²⁶ KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách: sociohistorické črty*. Praha 2008, s. 305–306.

²⁷ RYŠKA, Miroslav: *Veřejné mínění o armádě*. Vojenská mysl, 16, 1966, č. 5, s. 76–83, zde s. 82–83.

²⁸ VHA Praha, fond 280, kart. 46, příloha č. 1 k čj. 07658, *Vyhodnocení vědecké práce v oblasti společenských věd na VPA KG za rok 1965 – zhodnocení vědeckovýzkumné práce pracoviště sociologie armády za rok 1965*, s. 4.

ocitlo až na 17. místě pomyslného žebříčku²⁹ za kvalifikací lékárníka a před předsedou JZD. Již poněkud absurdního nádechu pak dostalo zařazení prestiže důstojníka z povolání na 26. místě až za manuální profesí kopáče, a to navzdory skutečnosti, že respondenti přiznávali důstojnickému povolání nutnost ovládnutí složitějších různorodých činností, které vyžadovaly širokou škálu teoretických i praktických znalostí.

Na základě uvedeného tedy nepřekvapí, že mládež projevovala v šedesátých letech minulého století velmi malý zájem o vojenské povolání. ČSLA stále obtížněji získávala perspektivní mladé muže pro kariéru socialistického vojáka z povolání. Podobně bylo velmi těžké udržet ve službě nejlepší důstojníky poté, co jim uplynula vstupní zkušební doba. Již naznačená rychlá modernizace ozbrojených sil a celého branného systému ČSSR však vyžadovala stále vzdělanější velitelský sbor. Dělnický původ či stranická legitimace jako vstupenka do řad armády již přestávaly stačit. Naopak, přirozeně rostla poptávka po technicky kvalifikovaných a vysokoškolsky vzdělaných lidech. Vojenský sektor však nemohl konkurovat civilnímu při získávání vysoce vzdělaných pracovníků s požadovanou a zároveň odpovídající kvalifikací. Stále totiž platil zastaralý motivační systém z doby po únorovém převratu roku 1948, který zvýhodňoval vojáky dělnického původu. Navíc stále působily silné antimilitaristické a pacifistické postoje československé společnosti, díky níž byla ČSLA často vnímána jako zbytečná a cizí.³⁰ Vojenští specialisté navíc nesouhlasili s přehnanými nároky na politickou přípravu, a proto mnoho apolitických důstojníků odcházelo mimo armádu ještě před dosažením důchodového věku.

4. Vojenská sociologie, teorie války a proměny vojenské služby

Ve druhé polovině šedesátých let se proměnily i pohledy na funkci soudobé války, jakožto pokračování politiky násilnými prostředky. To se týkalo zejména její nejničivější formy, za níž byl považován globální jaderný konflikt mezi supervelmocemi vedený raketovými zbraněmi. Světová jaderná válka s hrozbou zničení lidské civilizace měla v této optice faktickou a potenciální podobu. Její faktický či reálný průběh se stal objektivně nemyslitelným, a proto na významu rostla její funkce potenciální, v níž rozhodující moment hrál prvek hrozby či odstrašení. Na tomto základě vznikala rovnováha sil nové kvality, kterou psychologicky vyjadřoval všeobecný strach z použití obrovských jader-

²⁹ HLAVÁČEK, Jiří: *Vzestup a pád ČSLA?*, s. 146.

³⁰ RICE, Condoleezza: *Sovětský svaz a československá armáda 1948–1983: nejisté spojenectví*. Praha 2005, s. 101–102.

ných arzenálů.³¹ Zcela zásadně ovlivnila proměna tohoto paradigmatu i samotnou náplň vojenské profese, za niž lze považovat válečné činnosti v nejširším slova smyslu. Do pozadí ustoupila samotná faktická bojová činnost, a naopak se zvýraznila příprava na válku za stavu míru. Úroveň, rozsah a kvalita této přípravy poté zpětnou vazbou působila na pravděpodobnost vypuknutí reálného konfliktu. V ČSLA jako armádě doby vědecko-technické revoluce to znamenalo vyřazení člověka z přímého procesu ničení ve prospěch autonomních bojových prostředků, automatizace systému velení a zabezpečení, důrazu na výstavbu raketových jaderných sil atd. Jinak řečeno, místo fyzicky zdatného vojáka s odpovídající psychickou odolností rostla poptávka po specialistech s inženýrsko-technickou kvalifikací.³²

Jednalo se ostatně o trend, kterým procházela celá československá společnost, a nikoliv pouze ozbrojené síly. XIII. sjezd KSČ konaný ve dnech 31. května až 4. června 1966 konstatoval, že další rozvoj socialismu není bez vědeckotechnické revoluce myslitelný. Bez připomínek to akceptovaly i armádní špičky.³³ Obranu ČSSR měly ovlivňovat nejen marxisticky chápané třídní rozpory ve světě, nýbrž i aktuální sociální a ekonomické³⁴ poměry uvnitř státu.³⁵ I v podmínkách ozbrojených sil byly široce diskutovány závěry interdisciplinárního týmu pod vedením filozofa a sociologa Radovana Richty.³⁶ Dle nich lze usuzovat, že změny ve vojenství odrážely obecné trendy v oblasti výkonu lidské práce, kvalifikace a vzdělání, které způsobila vědeckotechnická revoluce doslova ve všech segmentech tehdejší společnosti. Komplexní auto-

³¹ ŽDÍMAL, Milan: *Marxistická filozofie II.: Válka, mír, armáda. Část třetí: Sociální funkce soudobé války*. Brno 1967, s. 12.

³² Tamtéž, s. 47.

³³ Zvláště patrné to je například z rozhovoru s náčelníkem hlavní politické správy ČSLA generálporučíkem Václavem Prchlíkem pod názvem *Bitevní pole – vědeckotechnická revoluce*. In: Lidová armáda: theoretický a politický časopis hlavní politické správy, 16, 1966, č. 15, s. 6–11, zde s. 7.

³⁴ ŽDÍMAL, Milan: *Vojenskopolitické otázky XIII. sjezdu KSČ*. Vojenská mysl, 16, 1966, č. 4, s. 3–4, zde s. 3.

³⁵ S náčelníkem hlavní politické správy Čs. lidové armády generálporučíkem Václavem Prchlíkem hovořil pplk. V. Diviš, pplk. F. Dobeš a mjr. J. Pavel – „*Život armády bude stále silněji ovlivňovat věda*“. Lidová armáda: theoretický a politický časopis hlavní politické správy, 16, 1966, č. 16, s. 6–9, zde s. 6.

³⁶ Radovan Richta (1924–1983) stanul v roce 1966 v čele mezioborového týmu pro výzkum společenských a lidských souvislostí vědeckotechnické revoluce. Tým byl ustaven z popudu ÚV KSČ a svou zprávu připravil právě pro 13. sjezd komunistické strany. K jejímu uveřejnění došlo téhož roku 1966 pod titulem *Civilizace na rozcestí*. Viz Sociologický ústav AV ČR: *Richta Radovan*. In: NEŠPOR, Zdeněk R. (ed.): *Sociologická encyklopedie* [online] [cit. 2.4.2020]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Richta_Radovan

matizace osvobodila člověka od bezprostřední účasti ve výrobním procesu a člověka jako součást strojového systému povýšila na intelektuálního tvůrce či řídicí prvek celé výroby. Těžiště lidské práce se přesunulo dle Richtových závěrů do přípravných fází výroby. To enormně zvýšilo potřebu inženýrsko-technických a technickohospodářských pracovníků. Konkrétně se jednalo o tvůrčí techniky, technology, konstruktéry, automatizátory, matematiky pro vypracování systémových analýz a vědecké kádry. Optimisticky se očekávalo, že pohyb vědeckotechnické revoluce pohltí co nevidět operátorské obsluhy a regulační činnosti ve výrobě.³⁷ Richtův tým však přistupoval k otázce dopadů vědeckotechnické revoluce do oblasti vojenství značně odtaziště. Problematikou se v podstatě nezabýval, vyčlenil ji ze svého projektu dlouhodobého výzkumu³⁸ a spokojil se s tím, že odkázal řešení věci zvláštní skupině ve svazku vojenských institucí, kterou vedl vojenský sociolog podplukovník Milan Ždímal,³⁹ tato mimořádná vojenská osobnost šedesátých let.⁴⁰

Cestu k rozpracování Richtových obecných závěrů si však vojenští sociologové připravovali již podstatně dříve. Jedním z prvních sociologických pracovišť v ČSLA se stalo vědecko-výzkumné pracoviště sociologie armády (VVP SA) při Vojenské politické akademii Klementa Gottwalda (VPA KG) v Praze, které zahájilo svou práci již na podzim roku 1964, a to v rámci širšího pracoviště společně s teorií řízení. VVP SA částečně vycházelo ze zkušeností polských vojenských sociologů a vytyčilo si tři základní rozměry pro své výzkumy. Jednalo se o pochopení společenského postavení ČSLA, základní problémy výzkumu skupiny vojáků z povolání a totéž v případě vojáků základní služby. Z hlediska zájmu o vojenské profesionály dominoval empirický přístup při zkoumání procesu identifikace vojáků z povolání s vojenskou službou a charakteristika životních podmínek důstojníka ČSLA.⁴¹ Systém institucionálního zabezpe-

³⁷ RICHTA, Radovan a kol.: *Civilizace na rozcestí: společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha 1967, s. 67.

³⁸ Dokument č. 12. 1968, 31. leden, Tupadly. – Výroční zpráva o činnosti týmu za rok 1967. In: HOPPE, Jiří – ŠKODOVÁ, Markéta – SUK, Jiří – CACCAMO, Francesco: „O nový československý model socialismu“: edice dokumentů ke čtyřem interdisciplinárním vědeckým týmům při ČSAV a UK v 60. letech. Praha 2016, s. 84–94, zde s. 85.

³⁹ Dokument č. 15. 1968, 17. prosinec, Praha. – Výroční zpráva o činnosti týmu za rok 1968. In: HOPPE, Jiří – ŠKODOVÁ, Markéta – SUK, Jiří – CACCAMO, Francesco: *c. d.*, s. 116–129, zde s. 121.

⁴⁰ Podplukovník PhDr. Ing. Milan Ždímal, CSc. (nar. 1924), samostatný vědecký pracovník vědeckého pracoviště pro výzkum sociálních politických otázek armády Vojenské politické akademie Klementa Gottwalda v Praze. Na podzim roku 1967 se stal hlavním iniciátorem založení Vojenského ústavu sociálních výzkumů tamtéž. Byl členem užšího týmu tvůrců vojensko-politického a doktrinárního dokumentu Memorandum „68“.

⁴¹ VHA Praha, fond 280, kart. 46, Komise sociologie: 15. prosinec 1966, Podklad pro jednání komise sociologie na symposiu o společenských vědách v ČSLA, s. 12–13.

čení rozvoje vojenské sociologie doplňovaly dále katedry sociologie VPA KG a Vojenské akademie Antonína Zápotockého v Brně a další pracoviště, jako především sociologická skupina kádrového oddělení Hlavní politické správy ČSLA. Na podzim roku 1967 se navíc při pražské VPA KG konstituoval samostatný Vojenský ústav sociálních výzkumů a v jeho rámci skupina sociálních výzkumů vědecko-technické revoluce ve vojenství, jejímž vedoucím se stal na základě výběrového řízení právě podplukovník Ždímal.⁴² Její pracovníci začali intenzivně komunikovat s Richtovým týmem.

Před tím se ve dnech 25. až 27. dubna 1967 konalo právě u VPA KG v Praze sympozium k sociologii armády, na němž představitel nových výzkumných paradigmat Milan Ždímal otevřeně konstatoval, že marxisticko-leninské učení o válce a armádě není ani sociologií války, ani sociologií armády.⁴³ Z příspěvků československých sociologů byly zřejmé tři roviny sociologické analýzy. První představovala analýzu dopadů existence zbraní hromadného ničení jako nejzřejmějšího výstupu vědeckotechnické revoluce ve vojenství. To, že jaderné zbraně způsobily naprostý převrat ve vedení války, uznávalo i oficiální sovětské strategické myšlení první poloviny šedesátých let, které reprezentovala Sokolovského „Vojenská strategie“.⁴⁴ Druhým základním problémem se stala analýza činnosti soudobých vojenských organizací ve společnosti, zejména ve smyslu charakteristiky postavení a úkolů socialistických armád. A konečně třetí rovinu sociologické analýzy charakterizoval důraz na popis vlastní struktury ozbrojených sil, deskripci procesů odehrávajících se uvnitř armády a mezi sociálními skupinami v jejím rámci, jakož i uvnitř těchto skupin.⁴⁵ Celkový průběh symposia ukázal, že pro rozvoj vojenské sociologie se stalo charakteristickým nerovnoměrné rozpracování jednotlivých oblastí výzkumu, a to nejen v ČSLA. V ohnisku sociologického výzkumu však obecně stály otázky spojené s vojáky základní služby a jejich postoji jako sociální skupiny spolu s bádáním o problémech skupiny důstojnického sboru,⁴⁶ tedy reálná socioprofesionální témata.

⁴² ŽDÍMAL, Milan: *Mezioborový tým sociálních výzkumů vědeckotechnické revoluce ve vojenství, 1967/1969: dokumentární případová studie*. Bratislava 1992, s. 4–5.

⁴³ ŽDÍMAL, Milan: *Sociologie soudobé války a sociologie armády*. In: Hlavní politická správa čs. lidové armády: Problémy marxistické sociologie armády: ze symposia k sociologii armády. Praha 1967, s. 187–193, zde s. 187.

⁴⁴ SOKOLOVSKIJ, Vasilij Danilovič: *Vojenská strategie*. Praha 1963, s. 255.

⁴⁵ ŽDÍMAL, Milan: *Symposium k sociologii vojenství*. Vojenská mysl, 17, 1967, č. 4, s. 89–92, zde s. 91.

⁴⁶ VHA Praha, fond 280, kart. 47, k čj. 0493, Vyhodnocení symposia o sociologii vojenství, které se konalo ve VPA KG v Praze ve dnech 25. – 27. dubna 1967 za účasti sociologů spřátelených armád, s. 13.

Lze konstatovat, že kromě zájmu o změny v obsahu vojenské profese se československá vojenská sociologie soustředila na popis branného systému ČSSR tak, jak jej proměňovaly právě nejnovější posuny na poli vědy a techniky. S již naznačeným přesunem vojenských činností do přípravného stadia války se konstituoval trvale celostátní a celospolečenský systém obrany státu.⁴⁷ Tomu však dle výzkumu veřejného mínění z podzimu roku 1965 neodpovídaly názory respondentů na všennárodní přípravu obyvatelstva k civilní obraně, která proběhla ve dvou etapách v letech 1960 a 1964. Téměř dvě třetiny účastníků přípravy zastávalo kritické postoje k její nedostatečné úrovni.⁴⁸ To kontrastuje i s některými dalšími názory občanů zjištěnými v rámci téhož výzkumu. Celých 62,5 % procenta z nich bylo přesvědčeno, že i při vzniku lokální války ve střední Evropě dojde v jejím rámci k nasazení jaderných zbraní se všemi s tím spojenými dopady na civilní obyvatelstvo. Ještě výhraněnější názory se projeví u dotazovaných na eventuality světové jaderné války, kdy se celých 78,9 % z nich domnívalo, že svět by byl v tomto případě zničen.⁴⁹ Velmi kriticky se ke zjištěnému stavu vyjadřovali i samotní vojenští sociologové, a to v rámci výzkumu vybraných hromadných sdělovacích prostředků z hlediska podávaných informací o vojenství. Analýza se týkala deníků Rudé právo, Mladá fronta a Práce ročníku 1966. Kromě jiných závěrů z výzkumu se v něm konstatoval reálný nesoulad mezi činností branného systému ČSSR a mizivou až nulovou informovaností o něm.⁵⁰ V oblasti přípravy obyvatelstva k obraně vlasti se jednalo o zvláště neúnosný paradox, protože se této činnosti reálně účastnily miliony občanů republiky.

Kruh vojenských sociologů při pražské Vojenské politické akademii představoval dynamickou vědeckou strukturu, která se v mnoha ohledech brzy osamostatnila a dospěla k formulaci vlastních výzkumy podložených závěrů. Těsně před lednem roku 1968 byly například pečlivě studovány nejnovější společenskovední trendy ve světovém vojenství a strategickém myšlení, což se týká například názorů tehdejšího předního amerického teoretika termojaderné války Hermana Kahna.⁵¹ Do socialistického Československa se tak

⁴⁷ ŽDÍMAL, Milan: *K sociologické analýze branného systému*. Vojenská mysl, 17, 1967, č. 2, s. 22–26, zde s. 23.

⁴⁸ ŽDÍMAL, Milan: *Veřejné mínění o civilní obraně a přípravě obyvatelstva*. Vojenská mysl, 16, 1966, č. 6, s. 80–84, zde s. 84.

⁴⁹ ŽDÍMAL, Milan: *Veřejné mínění o válce a míru*. Vojenská mysl, 16, 1966, č. 4, s. 83–88, zde s. 85.

⁵⁰ ŽDÍMAL, Milan: *Vojenství v hromadných sdělovacích prostředcích ČSSR*. Vojenská mysl, 17, 1967, č. 6, s. 92–97, zde s. 94.

⁵¹ Herman Kahn (1922–1983) byl americký futurolog, jeden z tvůrců jaderné strategie USA během studené války. Ve své vědecké práci vycházel především z teorie her a teorie systémů. V šedesátých letech působil jako strategický poradce amerického ministerstva obrany a komise

dostaly jeho myšlenky o úzkém sejetí vojenství s politikou, které obsahovalo širokou škálu vzájemně závislých prvků, proměnných a možných cílových stavů. I tato variabilita se chápala jako výsledek působení vědeckotechnické revoluce, která vytvářela zpětnou vazbou nutnost společenskovední analýzy vojenství, a to na interdisciplinárním základě.⁵² Kahnovy myšlenky ovlivnily dva z hlavních autorů klíčového vojensko-politického dokumentu Pražského jara, dnes poněkud pozapomenutého „Memoranda 68“, tedy již zmiňovaného předního vojenského sociologa Milana Ždímalu a dále též Bohumila Švarce.⁵³

Československá vojenská sociologie šla v tomto období v některých ohledech i vlastními, dosud zcela neprobádanými, cestami a polemizovala i s oficiálním sociologickým kánonem Richtova týmu. Jednalo se v první řadě o vymezení vědeckotechnické revoluce obecně ve společnosti a speciálně ve vojenství. Dle stanoviska Milana Ždímalu učinilo primární sociální objednávku na vědecký výzkum i technický rozvoj na počátku čtyřicátých let právě vojenství. Jednalo se zejména o rozhodující odvětví přírodních věd, tedy o jadernou fyziku, chemii, biologii a elektroniku. Nejznámějším se v tomto ohledu stal úspěšný americký program vývoje jaderné zbraně, který vyvrcholil v srpnu roku 1945 jadernými údery proti Japonsku, koncem 2. světové války a vstupem lidstva do atomového věku. Tento proces se stal trvalým jevem i v období studené války, který dále akceleroval na počátku šedesátých let. Jinými slovy, dle stanoviska československé sociologie vojenství se vědecké výzkumy pro armádní potřeby staly hnacím motorem vědeckotechnické revoluce jako sociálního fenoménu a vojenství začalo prudce ovlivňovat sociální systém celé společnosti. Dle kritizované koncepce týmu Radovana Richty byla otázka vědeckotechnické revoluce ve vojenství řešena izolovaně mezioborovým týmem vojenských specialistů.⁵⁴ Přehlíženy tak byly zejména celospolečenské dopady příprav na válku.

Všechny výše uvedené procesy výrazně proměnily náplň činnosti vojáků z povolání i vojáků v základní službě. Ve vojenství došlo k nové dělbě práce, a to na základě rozsáhlé diferenciaci vojenské činnosti. Díky aplikaci vědeckých poznatků neustále rostla vojenská síla, aniž by však současně stoupal počet lidí zapojených do činnosti ozbrojených sil. Díky přesunu těžiště

pro atomovou energii. Roku 1961 založil a až do své smrti vedl Hudsonův institut, který jako soukromá instituce zpracovával analýzy národní bezpečnosti USA a prognózy vývoje světa.

⁵² ŽDÍMAL, Milan: *Přemýšlení o reálném i nemyslitelném*. Vojenská mysl, 17, 1967, č. 1, s. 88–91, zde s. 91.

⁵³ ŠVARC, Bohumil: *Přemýšlení o nemyslitelném: Herman Kahn*. Otázky vojenské teorie, 3, 1964, č. 4–5, s. 48–71.

⁵⁴ ŽDÍMAL, Milan: *Vědeckotechnická revoluce ve vojenství*. Praha 1968, s. 2–3.

ozbrojeného zápasu do přípravné fáze sílil význam vědeckých, technických a projekčních funkcí mimo armádu v národním hospodářství, které se podílely na výrobě systémů zbraní a ostatní techniky. To doplňoval růst významu funkcí zabezpečujících činnost zbraňových systémů a vytvářejících podmínky pro jejich chod přímo v ozbrojených silách. Dřívější jednoduchý charakter bojové činnosti a mírové přípravy vojáka se proměnil ve vysoce koordinovanou a kooperovanou činnost. Zrodila se řada specializací, které armády dříve neznaly. Jinak řečeno, za úzkou skupinou válečníků obsluhující raketové a letecké systémy se postavily mnohonásobně širší týmy odborníků a pomocného personálu, bez nichž by tyto složité technické celky nemohly reálně fungovat.⁵⁵ Vzrostly i počty vojáků z povolání na úkor vojáků v základní službě, protože složité technologie vyžadovaly stálost a kontinuitu vojensko-technické přípravy a nepřetržité bojové pohotovosti. Uvedené trendy plně platily i pro vůči Západu technicky zaostávající ozbrojené síly satelitů Sovětského svazu.⁵⁶

Výše uvedené posilovalo proces vyřazování přímých fyzických prostředků pro potřeby ničení živé síly protivníka a jeho techniky. Stroje používané k přípravě a vedení války od sebe odloučily bývalé přímé nepřátele, jež se potýkali nejčastěji v boji zblízka. Jejich střet již natrvalo procházel přes filtr obsluhy, řízení a kontroly zbraňových systémů, což zásadně ovlivňovalo motivaci a hodnotovou orientaci profesionálního válečníka. Ustoupila tak důležitost mentální a fyzické připravenosti vojáka ve prospěch růstu významu ekonomické podpory a zabezpečení nejrozmanitějších druhů vysoce technicky vyspělých zbraní. Principem zpětné vazby přispěla nová situace k vyšší míře přerozdělování a centralizace v národním hospodářství,⁵⁷ a to pro dosažení požadované míry obranyschopnosti. V šedesátých letech se tento trend projevil zejména v SSSR a jeho satelitech, nicméně částečně zasáhl i ekonomiky USA a západní Evropy. Ve velících štábech se díky tomu začal zmenšovat počet beztvarych „vševojskových“ štábních pracovníků ve prospěch inženýrsko-technických specialistů. A navíc, mnohé funkce dříve určené pouze pro vojáky z povolání začali vykonávat občanští zaměstnanci s odpovídajícím tech-

⁵⁵ NOVÁK, Zdeněk: *K problematice sociologické analýzy sociálních a lidských souvislostí vědeckotechnické revoluce ve vojenství* (dále jen *K problematice sociologické analýzy*). In: Hlavní politická správa čs. lidové armády: Problémy marxistické sociologie armády: ze symposia k sociologii armády. Praha 1967, s. 13–28, zde s. 18–19.

⁵⁶ PRCHLÍK, Václav: *Využívat a tvořivě rozvíjet zkušenosti z výstavby sovětských ozbrojených sil*. In: DOMAŇSKÝ, J.: Sborník Vojenské akademie Antonína Zápotockého: zvláštní číslo k 50. výročí VŘSR. Brno 1967, s. 7–13, zde s. 12.

⁵⁷ RESCH, Pravomil: *Současné ekonomické problémy zemí Varšavské smlouvy*. In: NOVOZÁMSKÝ, Jiří – POLÁK, Miroslav: Sborník Vojenské akademie Antonína Zápotockého. Brno 1968, s. 35–45, zde s. 40.

nickým vzděláním. To sebou přineslo i široké zcivilnění⁵⁸ vojenské profese a její přiblížení normám občanské pracovní kázně, zvláště pak v mírové fázi přípravy na ozbrojený konflikt. Uvedené přirozeně ovlivnilo i vztahy mezi vojáky z povolání a vojáky základní služby, kdy druhí jako vykonavatelé rozkazů a obslužných činností zůstali na spodní části armádní hierarchie pouze u klasických útvarů pozemních sil. Přesněji řečeno u těch druhů útvarů, jejichž činnost se zaměřovala na manévry a palbu přímo na bojišti. Do značené míry to korelovalo se vzdělanostní úrovní mas nováčků nastupujících do výkonu základní vojenské služby. Při průzkumu mezi reprezentativním vzorkem nástupního ročníku 1964 absolvovalo pouze základní školní docházku celých 61 %, ⁵⁹ avšak vysokoškolské vzdělání mělo pouhé 1 % z 2713 dotázaných osob povolaných ke službě u útvarů pozemních vojsk.⁶⁰

Situace u velitelského a důstojnického sboru se v ČSLA vyvíjela odlišně. Následkem poúnorových čistek vznikla situace, kdy v roce 1951 pouhých 8 % vojáků z povolání na velitelských funkcích mělo vysokoškolské vzdělání. Do roku 1967 se však situace prudce proměnila, kdy nejvyšší stupeň vzdělání dosáhlo již 28 % důstojníků, což výrazně přesáhlo v historickém srovnání úroveň demokratické československé armády v roce 1938 (18 %). Perspektivně se počítalo, že vysoká škola bude tvořit povinnou součást kvalifikace každého důstojníka. Velkou sociologickou vypovídající hodnotou se vyznačovaly údaje o přesunech mezi technickými a velitelskými funkcemi. Díky rostoucímu vlivu vědy a techniky stouplo v ČSLA mezi lety 1954 a 1963 celkové procento technicky vzdělaných specialistů mezi důstojníky z 20 na 32.⁶¹ V dělostřelectvu, kam směřovala nejmodernější raketová technika, se poměr mezi technickými a velitelskými funkcemi zhruba ve stejném období zcela převrátil z původního poměru dvě třetiny ku jedné třetině ve prospěch velitelských kádrů na poměr zcela opačný ve prospěch techniků. Výrazný růst vzdělanostní úrovně mezi příslušníky řídicích funkcí v armádě plně potvrzoval základní tezi výzkumů vedených Radovanem Richtou, tedy že uplatnění vědeckých forem řízení se ve druhé polovině šedesátých let jevilo jako jediná možná a perspektivní forma

⁵⁸ ŽDÍMAL, M.: *Vědeckotechnická revoluce ve vojenství*, s. 19.

⁵⁹ V tomto ohledu se však úroveň vzdělanosti brančů nijak neodlišovala od průměru v rámci celé populace. Pouze základní vzdělání mělo v roce 1961 v českých zemích dokonce celých 80 % obyvatel. Viz ŠPAČKOVÁ, Petra: *4. 1 Vzdělanost v Česku*. A Sociálně prostorová diferenciace Česka v historické perspektivě [online] [cit. 4.5.2021]. Dostupné z: http://www.atlasobyvatelstva.cz/sites/default/files/4.1_vzdelanostni_struktura_v_cesku_cz.pdf

⁶⁰ DĚDEK, Jaromír: *Vyhodnocení a výsledky výzkumu mezi nováčky nástupního ročníku 1964*. Vojenská mysl, 16, 1966, č. 1, s. 80–88, zde s. 81.

⁶¹ NOVÁK, Z.: *K problematice sociologické analýzy*, s. 23.

zásahů do společenského života.⁶² Jednalo se ostatně o celosvětový trend, kdy ve všech armádách hospodářsky vyspělých států rostla skupina „intelligence“. To potvrdilo i zasedání pracovní skupiny Mezinárodní sociologické asociace k problematice militarismu a sociální skupiny vojáků z povolání, které se konalo ve dnech 14. až 16. září 1967 v Londýně.⁶³ Zároveň se však z československé vojenské vědecké obce ozývaly i střízlivé hlasy, které varovaly před neadekvátní aplikací kybernetiky a kybernetických strojů⁶⁴ do oblasti velení a řízení v ozbrojených silách. Ty stále zůstávaly v první řadě společenským systémem, a nikoliv mechanickou či ryze technickou strukturou. Zmíněné názory se v rámci společenskovědního výzkumu v ČSLA objevovaly již od poloviny šedesátých let. Sociologické bádání indikovalo zejména důsledky jednostranné specializace u jednotlivých kategorií důstojníků, které často ústily do profesionálních deformací myšlení i citění. Ve svém souhrnu tak docházelo k porušování⁶⁵ i takových základních stavebních kamenů ozbrojených sil, k nimž vřdy patřila subordinace či dodržování tuhé kázně.

5. Vojenské povolání v kontextu Pražského jara

Přes všechny modernizační trendy však právě rok 1968 odhalil veškeré dlouhodobě negativní faktory, které provázely výkon vojenské profese tak, jak je vymezoval komunistický režim a jeho podřízenost sovětským velmocenským zájmům. Velmi negativně se na celospolečenské prestiži armády a jejich příslušníků podepsala v únoru vypuklá „Šejnova aféra“.⁶⁶ Díky ní se veřejnost vojákům nezakrytě vysmívala a autorita ozbrojených sil v jejich očích

⁶² RICHTA, Radovan: *Povaha a souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Sociologický časopis, 2, 1966, č. 2, s. 146–175, zde s. 175.

⁶³ VHA Praha, fond 280, kart. 35, Zpráva o služební cestě na zasedání pracovní skupiny Mezinárodní sociologické asociace (Londýn), 14. – 16. 9. 1967) k problematice militarismu a sociální skupiny vojáků z povolání, Praha, 16. 10. 1967, s. 4.

⁶⁴ KUZIN, Jiří – ZÁHRADNÍČEK, Jan: *Kybernetika a rozvoj teorie velení*. Vojenská mysl, 17, 1967, č. 1, s. 20–23, zde s. 22.

⁶⁵ VHA Praha, fond 280, kart. 45, čj. 07404, Perspektivní plán (návrh) společenskovědního výzkumu na léta 1966–1970, s. 7.

⁶⁶ Jan Šejna (1927–1997) – československý politik a generál, od roku 1964 vedoucí tajemník hlavního výboru KSČ na MNO, spojenec Antonína Novotného a dlouholetý poslanec Národního shromáždění ČSSR. Po Novotného pádu vyšly najevo jeho majetkové spekulace a hospodářská kriminalita na úkor ČSLA. Před trestním stíháním uprchnul 25. 2. 1968 do USA, kde vyzradil mnohá vojenská tajemství. Považován za příklad kariéristy, prospěcháře a neschopného „politického“ vojáka.

prudce klesla.⁶⁷ Útoky vůči armádě nabyly na počátku března tak vyhraněné a ostré podoby, že se mnozí důstojníci obávali pohybovat na veřejnosti v uniformách.⁶⁸ Na schůzi vojenské rady MNO dne 25. března 1968 již otevřeně zazněla kritika přehnaného technokratismu při výstavbě ozbrojených sil a dlouhodobého podceňování lidského faktoru. V tomto smyslu se již dříve vyjádřili komunisté z Hlavní politické správy ČSLA,⁶⁹ která za dřívějších poměrů plnila funkci strážkyně a ochránkyně stranických zájmů v armádě. Široce se dále probíraly otázky zlepšení životních a pracovních podmínek vojáků. Velení ČSLA otevřeně počítalo i s kritikou z řad vojáků základní služby. Od vojáků ve spodní části armádní pyramidy pramenila kritika neúměrných požadavků na stálou bojovou pohotovost,⁷⁰ kterou vyvolával nesoulad mezi omezeným finančním rámcem pro výstavbu ČSLA a zejména ze strany SSSR kladenými požadavky na připravenost tzv. československého frontu pro totální jadernou válku.⁷¹ Vojáci z povolání volali po ukotvení svého právního postavení, určení perspektiv své služby a v neposlední řadě po vyřešení svých bytových problémů.⁷² Příslušníci praporčického sboru se chystali tyto potíže řešit hromadně, a to odchodem do civilních povolání.

V jarních měsících roku 1968 se naplno projevil extenzivní způsob výstavby ozbrojených sil dle sovětského vzoru, kdy se ČSLA potýkala s nedostatkem materiálních a lidských zdrojů pro dosažení nereálně stanovených počtů techniky a vojenského personálu. Na vojáky všech hodností a profesí tak byl dlouhodobě vyvíjen neúměrný tlak, který často ústil do psychických i fyzických problémů a rozvráceného rodinného života. O slovo a se hlásili i vojáci základní služby a spolu s nimi i studenti středních a vojenských vysokých škol,

⁶⁷ POVOLNÝ, Daniel: *Vojenské řešení Pražského jara. I. Invaze armád Varšavské smlouvy*. Praha 2008, s. 55.

⁶⁸ Dokument č. 12. 1968, 8. březen, Praha. – Zápis z druhého zasedání vojenské rady ministerstva národní obrany, věnovaného vnitropolitické situaci a postavení armády. In: BENČÍK, Antonín – NAVRÁTIL, Jaromír – PAULÍK, Jan: *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970: vojenská varianta řešení čs. krize (1967–1968)*. Praha 1996, s. 74–78, zde s. 75.

⁶⁹ Dokument č. 17. 1968, 19. březen, Praha. – Rezoluce z konference komunistů Hlavní politické správy československé armády požadující mimo jiné odchod prezidenta A. Novotného a ministra národní obrany B. Lomského z funkcí. In: BENČÍK, A. – NAVRÁTIL, J. – PAULÍK, J.: *c. d.*, s. 94–95, zde s. 95.

⁷⁰ Dokument č. 18. 1968, 25. březen, Praha. – Zápis ze čtvrté schůze vojenské rady ministerstva národní obrany o stavu práce na akčním programu armády. In: BENČÍK, A. – NAVRÁTIL, J. – PAULÍK, J.: *c. d.*, s. 96–99, zde s. 96.

⁷¹ MADRY, Jindřich: *Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969–1970 a role ozbrojených sil*. Praha 1994, s. 12.

⁷² *Obnovit základní životní podmínky vojáků*. Obrana lidu, ústřední orgán MNO, ročník XXVII, č. 13, 30. 3. 1968, s. 8.

jakož i mladí občanští zaměstnanci. Za tímto účelem se na počátku května sešlo celoarmádní fórum vojenské mládeže ve Znojmě. Zazněly zde radikální požadavky na zkrácení základní vojenské služby, právní úpravu osobního volna v jejím rámci, zvýšení služného pro vojáky základní služby nebo zajištění práva každého vojáka na dva dny k opuštění posádky alespoň jednou za dva měsíce. Zcivilnění služby vojáků základní služby se projevilo dále v požadavku na právo opustit ubytovací prostory v posádkách v občanském oděvu. Všichni mladí vojáci dále požadovali právo těch ženatých z nich vykonávat vojenskou základní službu v okrese svého bydliště a též právo na návštěvu svých rodin nejméně jednou za měsíc. Za tím účelem se dožadovali i slev jízdného⁷³ pro cesty vlakem či autobusem.⁷⁴

Dne 5. června 1968 shrnul celou problematiku nový ministr obrany generál Martin Dzúr,⁷⁵ a to ve svém vystoupení před branným a bezpečnostním výborem Národního shromáždění. Kromě všech již dříve naznačených otázek položil důraz na rozpor mezi technickou stránkou výstavby armády a tomu nekorespondujícím lidským činitelem. Jinými slovy vyjádřeno, teoretické postuláty o proměně tváře vojenské profese s rozvojem vojenské techniky nemusely vždy platit a moderní zbraňové systémy ještě samy o sobě nečinily ozbrojené síly jako celek bojeschopnějšími a kvalitnější připravenými. ČSLA se totiž nedostávalo špičkových technických specialistů k jejich ovládnutí a obsluze. V celé armádě výrazně chybělo 7 500 vojáků z povolání, jež byli nahrazováni přebytkem zdaleka ne tak kvalifikovaných vojáků základní služby. Plánované funkce pro generály a důstojníky měly reálnou naplněnost 89,8 % a v případě míst pro praporčíky pouze 74 %, přičemž nedostatek důstojníků se týkal nejvíce právě technických pozic. Ministr Dzúr musel před poslanci otevřeně přiznat, že pouze 69,6 % důstojníků má požadované vzdělání a vysokoškoláků se v této skupině vyskytuje pouhých 22 %. Nástupu nových trendů neodpovídala ani

⁷³ *Co nám otravuje vojnu*. Obrana lidu, týdeník československých vojáků, ročník XXVII, č. 19, 11. 5. 1968, s. 5.

⁷⁴ Dokument č. 24. 1968, 3. – 4. květen, Znojmo. – Závěry celoarmádního fóra vojenské mládeže s požadavkem na vytvoření svazů vojenské mládeže podle sociálních skupin. In: BENČÍK, A. – NAVRÁTIL, J. – PAULÍK, J.: c. d., s. 113–115, zde s. 114–115.

⁷⁵ Armádní generál Martin Dzúr (1919–1985) – československý komunistický politik a dlouholetý ministr národní obrany v letech 1968 až 1985. Od roku 1971 do roku 1985 vykonával též funkci poslance Sněmovny lidu Federálního shromáždění. V dubnu 1968 získal ministerské křeslo díky osobnímu přátelství s Alexandrem Dubčekem, posléze se z něj stal hlavní stoupence normalizace v ČSLA.

přestárlost důstojnického sboru⁷⁶ a jeho celkově neuspokojivý zdravotní stav.⁷⁷ V omezeném zdrojovém rámci sice modernizace výzbroje ČSLA probíhala, avšak na úkor přípravy vojenského personálu a jeho životních podmínek. Nedostatečné zabezpečení ozbrojených sil vojenskými profesionály paradoxně umocňoval fakt, že ČSSR byla v tehdejších podmínkách průmyslově nejvyspělejší zemí východního bloku s rozvinutou zbrojní výrobou⁷⁸ a v důsledku toho do armády stále proudily moderní zbraně a technické vybavení.

Zcela výstižně problém pojmenoval návrh akčního programu ČSLA, který dne 11. června 1968 projednala a schválila vojenská rada MNO jako doktrinální základ pro reformu armády. Za základní problém vojenského života označil příliš dlouhou, fyzicky i duševně vyčerpávající služební dobu, která plynula z neúměrných požadavků na bojovou pohotovost a z rozporů mezi množstvím a složitostí vojenské techniky, tabulkovými a skutečnými počty vojenských profesionálů. To umocňoval extenzivní způsob provádění výcviku a údržby zbraňových systémů. Akční program navrhoval řešit stále rostoucí technizaci armády ještě větším důrazem na odpovídající poměr mezi náklady na pořízení nové techniky a náklady na realizaci její údržby. Tyto procesy měly podléhat další mechanizaci a racionalizaci tak, aby nevznikala stále větší potřeba lidských zdrojů při jejich realizaci. I na nejvyšší politické úrovni dokument přiznával nutnost zcivilnění vojenských profesí navázáním systému odměňování v ČSLA na celkový vývoj československého národního hospodářství a postavení pracovníků v zaměstnaneckém poměru. To vyjadřoval i stále opakovaný požadavek na právní a sociální regulaci podmínek vojenské služby. Zcivilnění vojenství se v tomto ohledu projevilo i obdobnými požadavky na přiměřenou regulaci pracovních povinností občanských zaměstnanců armády.⁷⁹

Všechny naznačené aspekty vojenské profese se projeví i v klíčových vojenko-politických dokumentech Pražského jara, i když usilovaly především o vymezení československé doktríny a strategie. Zcela mimořádnou úlohu zde sehrávalo „Memorandum 68“ ze dne 4. června 1968, které podepsalo třicet vědeckých pracovníků obou československých vojenských akademií (politické a technické), a jež obsahovalo návrh vojenské doktríny ČSSR. Právě VPA

⁷⁶ Paragraf 37 a 39, *a co dál?* Obrana lidu, ústřední orgán MNO, ročník XXVII, č. 26, 29. 6. 1968, s. 6.

⁷⁷ Dokument č. 33. 1968, květen, Praha. – Text připravený náčelníkem generálního štábu K. Rusovem pro vystoupení ministra obrany M. Džúra v branném a bezpečnostním výboru Národního shromáždění 5. 6. 1968. In: BENČÍK, A. – NAVRÁTIL, J. – PAULÍK, J.: *c. d.*, s. 130–137, zde s. 133.

⁷⁸ BENČÍK, Antonín: *Operace „Dunaj“: vojáci a Pražské jaro 1968. Studie a dokumenty*. Praha 1994, s. 16.

⁷⁹ Dokument č. 36. 1968, 11. červen, Praha. – Návrh akčního programu Československé lidové armády. In: BENČÍK, A. – NAVRÁTIL, J. – PAULÍK, J.: *c. d.*, s. 162–176, zde s. 171–172.

Klementa Gottwalda v Praze⁸⁰ v čele s rektorem Vojtěchem Menclem stála u zrodu tohoto dokumentu, který odmítl slepé přijímání vojenské koaliční doktríny Varšavské smlouvy zformulované na základě strategických cílů Sovětského svazu. Sověty text memoranda pobouřil⁸¹ natolik, že pražskou VPA považovali za jedno z ohnisek „kontrarevoluce“ a zmiňovala ji v tomto ohledu i bible následné normalizace, známé „Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ“ z prosince roku 1970.⁸² Vojenští reformátoři jej zaslali prvnímú tajemníkovi ÚV KSČ Alexandru Dubčekovi a v dokumentu identifikovali základní důvod všech těžkostí, které provázely výkon vojenského povolání na konci šedesátých let minulého století v podmínkách vazalského komunistického režimu závislého plně na libovůli Moskvy. Absence československé vojenské politiky a doktríny znemožnila harmonizaci zájmů jednotlivých společenských skupin s národními, respektive ryze československými státními zájmy. Armádní organismus se budoval bez aplikace racionálních kritérií. Vojenská politika se zúžila na hledání křehké rovnováhy mezi omezenými hospodářskými zdroji ČSSR a aliančními požadavky diktovanými moskevským vedením. Neustálé latentní krizové stavy armádního organismu nakonec vedly k nepřipravenosti příslušníků ČSLA a jejich neschopnosti řešit stále rostoucí úkoly.⁸³ Přímým teoretickým zázemím Memoranda se stal Mezioborový tým sociálních výzkumů vědeckotechnické revoluce ve vojenství, který vznikl neformálně při již zmiňovaném Vojenském ústavu sociálních výzkumů VPA KG na konci roku 1967. Jeho vlastní jádro pak tvořila skupina vedená Milanem Ždímalem, kolem níž se postupně seskupilo asi 30 vědců z ČSLA a 12 vědeckých pracovníků z civilní sféry.⁸⁴ Inspirace společenskovědními výzkumy v armádě v druhé polovině šedesátých let a zejména důrazem na otázky vojenské sociologie je v tomto ohledu zcela zřejmá.

⁸⁰ PEŠEK, Jan: Působení Vojenské politické akademie K. Gottwalda v Praze koncem 60. let a příčiny její likvidace v roce 1969. In: *Věda, armáda a společnost*. Bratislava 1990, s. 3–922, zde s. 6.

⁸¹ RAŠEK, Antonín: *Vojenské Memorandum 1968: proč Sověti neobsadili nejdříve Ministerstvo národní obrany, ale VPA KG*. Vojenské rozhledy, 17, 2008, č. 4, s. 176–179, zde s. 176.

⁸² *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ: rezoluce o aktuálních otázkách jednoty strany schválená na plenárním zasedání ÚV KSČ v prosinci 1970*. Praha 1971, s. 24–25.

⁸³ Dokument č. 34. 1968, 4. červen, Praha – Memorandum třiceti vědeckých pracovníků Vojenské politické akademie a Vojenské technické akademie s návrhem československé vojenské doktríny, zasláné náčelníkem Vojenské politické akademie V. Menclem prvnímú tajemníkovi ÚV KSČ A. Dubčekovi jako příspěvek k tvorbě základních dokumentů pro XIV. sjezd KSČ. In: BENČÍK, A. – NAVRÁTIL, J. – PAULÍK, J.: *c. d.*, s. 138–139, s. 137–144.

⁸⁴ ŽDÍMAL, Milan: *Memorandum: 1968–1990*. Bratislava 1992, s. 2.

Myšlenky Memoranda poté rozvedl a rozšířil do širšího povědomí vedoucí 8. oddělení ÚV KSČ⁸⁵ generál Václav Prchlík v dokumentu Otázky politiky vnitřní a vnější bezpečnosti státu, současný stav a zásadní směry jejího řešení ze dne 24. června 1968, a který taktéž obdržel Alexander Dubček. Samozřejmě zde nemohly chybět kritické pasáže o personální situaci v ČSLA a podmínkách výkonu vojenského povolání. Znovu zde zazněla kritika stavu vznikajícího mezi technickou stránkou výstavby armády, bojovou a zabezpečovací technikou a lidských faktorem. Modernizace armády sice probíhala, ale na úkor rozvoje jejího personálu, což však nemohlo zastavit proces zaostávání v některých druzích výzbroje (například protivzdušná obrana, část letectva), tedy oblastí, kde se kvalita technických parametrů očekávala především. Existující počty vojsk přesahovaly možnosti ČSSR, přičemž však polovina vojáků zůstávala buď nevycvičena, nebo pouze s nedokončeným výcvikem. Za této situace nebylo lze o odborném růstu ve vojenské profesi vůbec hovořit. Celková situace dospěla do absurdního stadia, kdy předimenzované naplánované tabulkové počty personálu vykazovaly naplněnost pouze na 89 %, ⁸⁶ a to velmi špatně kvalifikovaných příslušníků vojenského povolání.

Krátký čas vymezený pro celospolečenské, a tedy i vojenské reformy se však uprostřed léta roku 1968 velmi rychle uzavíral. Lze říci, že odpor proti sovětské dominanci ve strukturách organizace Varšavské smlouvy vyvrcholil 15. července 1968 na tiskové konferenci v Praze, kterou usprádal vedoucí státně administrativního oddělení ÚV KSČ. Generál Prchlík zde otevřeně obvinil Sovětský svaz z mocenského ovládnutí vojenských a politických struktur varšavského paktu, udržování ostatních účastnických států v podřízeném postavení a snah intervenovat v ČSSR pouze z politických důvodů, tedy za účelem potlačení obrodného procesu.⁸⁷ Sovětská reakce byla velmi tvrdá, na Alexandra Dubčka se soustředil cílený tlak Moskvy, a tak nezbylo, než Prchlíka o pár dní později z jeho funkce odvolat. To už ale vše směřovalo k srpnové okupaci, která znamenala konec všech zásadních pokusů o reformu vojenství, tedy i snahy o změnu obsahu vojenské profese a její úlohy v moderní společnosti.

⁸⁵ Toto oddělení řídilo stranickou práci v ČSLA, SNB, soudech a prokuratuře.

⁸⁶ Dokument č. 38. 1968, 24. červen, Praha. – Studie 8. oddělení ÚV KSČ Otázky politiky vnitřní a vnější bezpečnosti státu, současný stav a zásadní směry jejího řešení, kterou zaslal vedoucí státně administrativního oddělení ÚV KSČ V. Prchlík prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ A. Dubčekovi jako podklad pro jednání předsednictva ÚV KSČ. In: BENČÍK, A. – NAVRÁTIL, J. – PAULÍK, J.: c. d., s. 183–193, zde s. 187–188.

⁸⁷ SIEBER, Karel: *Československo ve Spojeném velení Varšavské smlouvy*. In: PEJČOCH, Ivo – TOMEK, Prokop: *ČSLA a NLA v rámci Varšavské smlouvy*. Praha 2014, s. 6–18, zde s. 11–12.

6. Závěr

Českoslovenští vojenští reformátoři, a to nejen z oboru vojenské sociologie, se uznání za svou průkopnickou práci při zkoumání moderních aspektů vojenského povolání vděku nedočkali. Stal se pravý opak. V sedmdesátých a osmdesátých letech se ocitli nedobrovolně mimo ozbrojené síly, což ještě umocnilo jejich politické pronásledování. To však zapříčinily zejména jejich vlastenecké, „antisovětské“ či liberalizující postoje, a nikoliv důraz na význam vědeckotechnického vývoje ve vojenství. Ten probíhal v podmínkách dalších stadií studené války neúprosně a zrychleně dále.⁸⁸ To uznávala i oficiální československá a především pak sovětská vojenská věda. Strůjci událostí po 21. srpnu 1968 tak došli prakticky k obdobným závěrům, jako před nimi představitelé československé vojenské sociologie. Týkalo se to zejména otázky vojenství jako hnací síly vědeckotechnické revoluce, zejména pak v oblasti jaderného výzkumu, aplikací raketové techniky či použití závěrů kybernetiky při organizaci protivzdušné obrany a automatizace velení.⁸⁹ I tehdy dominující sovětská vojenská věda a technika hluboce proměňovala strukturu výkonu vojenské služby v ČSLA, včetně přípravy a výcviku všech jejích příslušníků. Tak se jen potvrdily závěry, ke kterým dynamická československá vojenská věda ve druhé polovině šedesátých let samostatně dospěla.

Díky tomu znamenala šedesátá léta pro vojenskou profesi v ČSLA jeden z vrcholů, i když poznamenaný mnoha stíny a setrvalým negativismem civilní většinové společnosti. Soustavně rostoucí intenzita výcviku a moderní technické vybavení vytvořily v první polovině dekády již téměř profesionální bojovou sílu.⁹⁰ Tlak na odbornou připravenost a permanentní pohotovost zásadním způsobem potlačily ideologickou indoktrinaci všech vojenských profesionálů a umožnily již popsané výzkumy na poli vojenské sociologie, doktríny a strategie. V tomto kontextu lze i na armádním poli hovořit o „zlatých šedesátých“, a to navzdory častému přehlížení lidského rozměru tehdejšího vojenství. Srpnová okupace a následná normalizace první poloviny sedmdesátých let však ČSLA opět zatlačily do pozice mocenského nástroje KSČ, na což deprivovaná československá společnost reagovala posílenou vlnou despektu vůči vojenskému povolání.

⁸⁸ KOLLÁR, Pavol a kol.: *Dejiny vojen a vojenského umenia*. Praha 1989, s. 435–436.

⁸⁹ GALKIN, M. I. a kol.: *Vědecko-technický pokrok a revoluce ve vojenství*. Praha 1975, s. 44–45.

⁹⁰ HLAVÁČEK, J.: *Vzestup a pád ČSLA?*, s. 307.

RESUMÉ

VOJENSKÁ PROFESE, VĚDECKOTECHNICKÁ REVOLUCE A MEMORANDUM 68

Príspevok se časove soustredí na obdobie druhej poloviny šedesiatych let minulého storočia. Predmetom studie jsou práce z oboru sociologie vojenství, které se rozvíjely v rámci tehdejší Vojenské politické akademie Klementa Gottwalda, konkrétně v rámci vědecko-výzkumného pracoviště sociologie armády. Pod jeho záštitou probíhaly rozsáhlé teoretické i praktické výzkumy, včetně rozsáhlých průzkumů veřejného mínění. Hlavním předmětem zájmu vojenských sociologů se staly přínosy vědeckotechnické revoluce aplikovatelné do oblasti vojenství, které velmi výrazně ovlivnily činnost vojáků z povolání, systém jejich vzdělávání, přípravu a organizaci života v tehdejších ozbrojených silách. Práce vojenských sociologů úzce souvisela s výzkumem interdisciplinárního týmu pod vedením Radovana Richty, který se po roce 1966 soustředil na zkoumání společenských a lidských souvislostí vědeckotechnické revoluce. Vojenští sociologové v čele s podplukovníkem Milanem Ždímalem mnohé z poznatků Richtova týmu aplikovali do vlastních výzkumů, nicméně se s nimi v některých případech dostávali i do názorových konfrontací. Nové sociologické závěry pro náplň činnosti příslušníků ozbrojených sil našly svůj odraz i v klíčových vojensko-politických a doktrinárních dokumentech z doby Pražského jara. Za všechny jmenujme především Memorandum 68, Návrh akčního programu Československé lidové armády a Otázky politiky vnitřní a vnější bezpečnosti státu.

Klíčová slova: vojenská profese, sociologie vojenství, Pražské jaro, vojenská doktrína, vojenská strategie, vojenské myšlení

SUMMARY

THE SOLDIER PROFESSION, THE SCIENTIFIC REVOLUTION AND MEMORANDUM 68

The contribution describes an interdisciplinary area of development in the military in socialist Czechoslovakia with an emphasis on the period of the 1960s. The analysis focuses particularly on shifts brought about by the scientific revolution in the military regarding the structure of exercising the soldier profession and its position within society. The analysis is based on the

perspective adopted by general and military sociology influenced by the social reform of the Prague Spring. The contribution also investigates the reflections on the above-described trends in military-political documents from the year 1968 that were directly related to the daily duties of all the soldiers of the Czechoslovak People's Army.

Key Words: Soldier profession, Military sociology, Prague, Military doctrine, Military strategy, Military thinking

JUDr. PhDr. Stanislav Polnar, Ph.D. et Ph.D.
Katedra teorie vojenství
Fakulta vojenského leadershipu
Univerzita obrany
Kounicova 65
662 10 Brno-střed
Česká republika
e-mail: stanislav.polnar@unob.cz